

Croatica 42/43/44/1995-6.

Izvorni znanstveni članak

Milan Mihaljević
(Staroslavenski zavod, Zagreb)

ŠRKE I FRAŠKE GLAGOLJAŠKE

UDK 808.62

1. Uvod

Ovaj je prilog nastavak članka "Nekoliko lingvističkih zanimljivosti iz hrvatskoglagoljskih kodeksa" koji je objavljen u *Slovu* 38, 1988. To znači da se i u njemu govori o rijetkim i neobičnim pojavama i oblicima na koje sam naišao istražujući jezik hrvatskoglagoljskih kodeksa, a koji mogu biti zanimljivi kao podaci o jezičnom sustavu, postanku i sudbini tekstova, o piscu, prevoditelju i prepisivaču teksta, o njegovu poznavanju jezika kojim piše i o mjestu postanka tekstova. Čak ako se iz nekih od njih i ne može ništa slično zaključiti, zanimljivo ih je zabilježiti već samo zbog rijetkosti i neobičnosti. Uvijek je moguće te oblike proglasiti po-

greškama, ali je najčešće moguće i drukčije (zanimljivije) tumačenje koje na njih, a i na sam tekst u kojem se pojavljuju, baca drukčije svjetlo.

2. Vrata od vrta i mati vr(a)tarica

U *Ljubljanskom brevijaru* (C 161a/2) s kraja 14. st. na listu 58a nalazi se ovaj tekst: "Ih' že tēlesa h(rbst)ъēne v'shitiše otai 5. d(a)нъ av'gusta pogreboše vanъ vratъ ēže g(lago)lūt' se rim'skaē i v' vlačihъ **v'ratēhъ**". Isti oblik na istom mjestu ima i *19. vatikanski brevijar* iz 1465. godine na listu 297a, a *6. vatikanski brevijar* iz 1379. na listu 115d ima oblik **vratehъ**. Nasuprot tome, *2. novljanski brevijar* iz 1495. godine ima na tom mjestu na listu 427a oblik: "въ v'lačēhъ **vrtehъ**", što odgovara latinskomu: "in hortis propriis". Gotovo isti tekst pojavljuje se u *Ljubljanskom brevijaru* još jednom na listu 87d, ali tu piše: "... v' navlac' nih **vr't'lēhъ**". Isti oblik ima i *4. vrbnički brevijar* iz polovice 14. st. na listu 7a. *2. novljanski brevijar*, kao i u prvom primjeru, ima oblik **vrtehъ**, a samo *6. vatikanski brevijar* ima **vratehъ**. Pitanje je kako objasniti smjenu **vrta** i **vrata**. Prvo je moguće objašnjenje da je posrijedi ostvarenje slotgovornoga *r* kao *ra*, tj. da se vokalizirao popratni poluglas uz *r*. Kao potvrda tomu mogao bi poslužiti i primjer iz *2. novljanskoga brevijara* na listu 369c: "i na **pravi** k(apitu)лъ oči vr'gši" što odgovara lat. "et coniectis oculis ad **primum** capitulum". Dakle, umjesto očekivanoga oblika **prvi** pojavljuje se **pravi**. Druga je mogućnost da pisar nije bio sabran u trenutku prepisivanja i da je (u glagoljskom predlošku) zamijenio riječi **vrt** i **vrata**. Treće je moguće objašnjenje da je prevoditelj s latinskoga (ili prepisivač latinskoga predložka) zamijenio međusobno latinske oblike **hortis** i **portis** i tako od **vrta** dobio **vrata**. Sličnu smjenu zabilježio sam i u službi u čast sv. Klari u imenu svetičine majke. U *2. novljanskom brevijaru* na listu 465d piše: "Ibo egda mati ee imenom **vratarica** sie čьstno vsaždenie v svoem vrtē nosila e(stъ)." što odgovara latinskomu: "Nam cum mater ipsius nomine **Hortulana** nobilem hanc plantulam uteri sui gestaret.". Isti oblik imaju i *Pašmanski brevijar* iz sredine 14. st. na listu 249a, *Ljubljanski brevijar* 103d, *4. vrbnički brevijar* 28c i tiskani *Baromičev brevijar* iz 1493. godine 398b. Jedino *6. vatikanski* i *19. vatikanski brevijar* imaju oblik **vratarica**. Zanimljivo je da *19. vatikanski brevijar* ima na tome mjestu i "v' **vratilē** svoemъ" što stoji za lat. "uteri sui". Tu, dakle, sigurno ne možemo govoriti o zamjeni sličnih latinskih oblika, već najvjerojatnije moramo pretpostaviti da je u glagoljskom predlošku s kojega je pisar prepisivao bio oblik **vrtilē**, kako ima npr. *Pašmanski brevijar* na tom mjestu. To međutim ne isključuje mogućnost da je u predlošku, zbog zamjene latinskih riječi **hortulana** i **portulana**, bila riječ **vratarica** i da je upravo ona zavela pisara da oblik **vrtilē** zamijeni sa **vratilē**. Od tri moguća tumačenja najmanje mi se vjerojatnim čini prvo, a

najvjerojatnijim treće tumačenje koje zamjenu pripisuje sličnosti latinskih riječi.

3. Pozdravlaet' vi luka frač b m(i)lêiši

Glas *f* nije organski dio fonološkoga sustava hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika.¹ On se pojavljuje najčešće u stranim riječima i imenima. Tek od 15. st. počinje se sporadično pojavljivati i u domaćim riječima, najčešće u **ufati** i **ufanje** i drugim riječima izvedenim od istoga korijena. Očito je da su ga pisari osjećali kao strani element. I u stranim se riječima često zamjenjuje domaćim glasom *p*. U hrvatskoglagoljskim se tekstovima taj glas ne zamjenjuje sa *v*, što je kasnija pojava poznata u nekim našim krajevima. Stoga je zanimljivo zabilježiti zamjenu iskonskoga *v* sa *f* u primjeru koji je naveden u naslovu ovoga odjeljka, a nalazi se u *19. vatikanskom brevijaru* na listu 361d.² Najvjerojatnije je to pogreška, ali je svejedno pitanje kako je objašnjavati. Jedno je moguće objašnjenje da je zamjena posljedica glasovne sličnosti *f* i *v*, a drugo da je pisar u glagoljskom predlošku slovo **ff** pročitao kao starije slovo za glas *f* (**ff**) i onda ga zamijenio novim oblikom **ff̄**.

4. Paucitas dierum meorum finietur brevi

Brevijar koji je 1396. godine za kaptolsku crkvu u Roču napisao pisac Vid iz Omišlja na otoku Krku najnetipičniji je hrvatskoglagoljski rukopisni brevijar. Njegova su biblijska čitanja obično dulja nego u svim drugim brevijarima, tekstovi su manje "latinizirani", tj. češće nego u drugim brevijarima sačuvani su prijevodi prema grčkom. U njegovoj iluminaciji mnogo je bosanskih elemenata³, što potvrđuju i ćirilični natpisi uz pojedine slike. U njemu je mnogo češća nego u drugim brevijarima uporaba "đerva" umjesto "šta" što je također tipično za bosančicu i bosanske tekstove.⁴ Tom mozaiku elemenata koji potvrđuju veze *Brevijara Vida Omišljanina* s jugoistočnim krajevima može se možda pridodati i otpa-

¹ Više o položaju toga glasa u hrvatskoglagoljskim tekstovima vidi u M. Mihaljević, 1991. *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*, Filozofski fakultet Zagreb, str. 47-48 i M. Mihaljević, 1992. *The Phonological System of the Croatian Redaction of Church Slavonic*, *Slavic and East European Journal* 36/1, str. 1-16.

² Drugi brevijari imaju na tom mjestu oblik **vrač**; jedino *Baromićev brevijar* 443b ima **likar**.

³ Usmena obavijest Branka Fučića.

⁴ O toj pojavi u hrvatskoglagoljskim tekstovima vidi M. Mihaljević, navedena djela.

danje završnoga *t* u imenica na *-ost* zabilježeno u primjeru iz Knjige o Jobu (10, 20) na listu 378c: "**Redosъ** dni moiъ kon'čacet se vskorê." Prema usmenoj obavijesti Božidara Finke, ta je pojava karakteristična za krajeve južnije i istočnije od Šibenika.⁵ Ipak, prije bilo kakva definitivnoga zaključka, valjalo bi vidjeti ima li u tom brevijaru još takvih primjera, jer se inače to može lako proglasiti slučajnom pogreškom, i istražiti točan teritorijalni opseg te pojave u prošlosti. *Pašmanski brevijar*, 5. *vatikanski brevijar* iz 1379. i 2. *novljanski brevijar* imaju na tom mjestu očekivani lik **redostъ**, a 1. *vrbnički brevijar* (13-14. st.) pogrešku **sedost'** gdje je *s* (naknadno) ispravljano u *r*. *Borislavičev zbornik* iz 1375., *Klimantovičev ritual* iz 1501-1512. i *Dabarski brevijar* iz 1486. godine imaju oblik **ma-lostъ**.

5. Naz'zad

U već spomenutom *Ljubljanskom brevijaru* nalazi se na listu 150d ovaj tekst: "S'tav že b(la)ž(e)ni m(u)č(e)n(i)kъ zn(a)m(e)niemъ križa ukrêpleny rukama **naz'zad'** svezan v' og'ny bê vrinut'." Pitanje je kako objasniti udvajanje suglasnika *z* u istaknutoj riječi. Da nije posrijedi slučajna pogreška, potvrđuje činjenica da se isti oblik pojavljuje i u 19. *vatikanskom brevijaru* na listu 368c. 6. *vatikanski* (198b) i *Baromičev brevijar* (452d) imaju očekivani oblik **nazadъ**. Sve to odgovara lat. **post tergum**. Dragocjenu pomoć pri objašnjenju pružit će nam oblik **na-sъzadъ** zabilježen na istom mjestu u 4. *vrbničkom brevijaru* na listu 79b. Isti oblik moramo pretpostaviti kao polazni i u objašnjenju primjera iz *Ljubljanskoga* i 19. *vatikanskoga brevijara*. Drugim riječima, moramo poći od tvorbenoga oblika **na + sъzadъ** (**(sъ+zadъ)**).⁶ Gubljenjem poluglasa u toj riječi ostaje bezvučni suglasnik neposredno ispred zvučnoga. Jednačenjem po zvučnosti postaje posredni oblik zabilježen u *Ljubljanskom* i 19. *vatikanskom brevijaru*. Daljnjim fonetskim razvojem jedan od dva identična suglasnika bio bi uklonjen i riječ bi se izjednačila s oblikom koji je izveden iz **na + zadъ**. Stoga se pisanjem udvojenoga suglasnika *z* čuva dragocjen podatak o drukčijoj (neobičnoj) tvorbi.

6. Vzide bogъ, vskliknoveni

Šesti stih četrdeset i šestoga psalma glasi u *Lobkowiczovu psaltiru* iz 1359. godine (39v) ovako: "Vzide b(og)ъ **vskliknoveni** i g(ospod)ъ v gla-

⁵ Otpadanje završnoga *t* moguće je i sjevernije od te crte, ali samo u okolini koja je uvjetovana fonetskom strukturom sljedeće riječi što ovdje nije slučaj.

⁶ U *Slovník jazyka staroslověnského*, Academia, Prag 1987. na str. 263 potvrđeni su oblici priloga: **sъzadi**, **sъzadu** i **sъzadža**.

se trubnê." Isto je i u mnogim drugim hrvatskoglagoljskim kodeksima: *Pariškom psaltiru* iz 14. st. 30r, *Misalu Kneza Novaka* iz 1368. godine 121d i 122d, *Ročkom misalu* (oko 1420.) 104a i 104d, *Ljubljanskom misalu* 162a/2 (15. st.) 102d i 103c, *1. vrbničkom brevijaru* 174a, *Akademi-jinu brevijaru IIIc* 12 (1384.) 11b itd. 2. *novljanski brevijar* 132b ima oblik **v'sklikovenii**, a *Klimantovićev ritual* 7v **v'skliknoven'i**. Nasuprot tome, *Frašćičev psaltir* iz 1463. godine na listu 44b ima **va vs'kliknoveni**, 4. *vatikanski misal* (poč. 14. st.) 123a **v' vskliknoveni**, *Brevijar Vida Omišljanina* 268c **vi vskliknoveni**, *Borislavićev zbornik* 43r **vi vskliknoveni**, a 5. *vatikanski brevijar* 124d **s' vskliknoveni**. Latinski je paralelni tekst: "ascendit Deus **in iubilo** Dominus in voce tubae", a grčki: "ἀνέβη ὁ θεὸς ἐν ἀλαλαγμῶ, κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος." Povodeći se za latinskim i grčkim, ekscerptor toga mjesta za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* rastavio je **vskliknoveni** kao **v+skliknoveni** i tako napravio riječ **skliknovenie** koja je potvrđena samo na tom mjestu. Mislim da to rješenje nije jako vjerojatno i da nije opravdano samo zbog toga stvarati novu riječ jer su moguća i druga (bolja) objašnjenja. Druga je mogućnost da se radi o pisarskoj pogrešci. Pisar je pred sobom imao predložak sličan onomu što piše npr. u 4. *vatikanskom misalu* ili u *Brevijaru Vida Omišljanina* pa je previdom to pojednostavnio ispuštajući prijedlog **v(ɨ)**. Mislim da ni takvo objašnjenje nije jako vjerojatno, jer se isti oblik pojavljuje u previše kodeksa da bi se moglo računati s pogreškom svih pisara. Najboljim mi se čini objašnjenje da je to lijep primjer čuvanja staroga besprijedloznoga lokativa. Tako se ne mora izmišljati nova riječ, već se oslanja na običnu i neovisno potvrđenu riječ **vskliknovenie**, a ne pretpostavlja se ni pogreška više pisara.

7. I vr'h vr'hu tēhь bē iže d u č a h u s'l(o)v g(lago)lɨmi

U 2. *novljanskom brevijaru* na listu 36d i u 5. *vatikanskom brevijaru* na listu 35d zabilježen je oblik 3. lica množine imperfekta **dučahu**. Latinska mu je paralela glagol **jactare (jactabantur)**, a najvjerojatnije značenje 'veličati' ili 'razglasiti'. Ništa nisam našao o tom obliku u slavenskim etimološkim rječnicima. Jedino *Akademi-jin rječnik* bilježi primjer iz jedne pjesme Hanibala Lucića: "Ja mnju, ne za drugo hvališ ga i **dučiš**, nego li za rugo, pokli ga li mučiš." Objasnjava ga ovako: "može biti da samo radi slika *u* stoji mješte *i*"⁷ i stoga obrađuje pod natuknicom **dučiti**. Moji primjeri pokazuju da to objašnjenje nije točno jer u brevijar-

⁷ Dio II. četa - đavlji, Zagreb 1884-1886., str. 851-852.

skom tekstu u kojem se pojavljuju nema rime. Stoga se otvara, ne samo pitanje etimologije toga glagola i njegove veze s glagolom **dičiti**, već i pitanje infinitivnoga oblika, jer se na temelju zabilježenih oblika ne može zaključiti je li infinitiv **dučiti** ili **dućati**. Nažalost to pitanje za sada mora ostati otvoreno.

8. Zbrda - zdola

U Četvrtoj knjizi o kraljevima 2,16 u 5. *vatikanskom brevijaru* na listu 160c može se pročitati: "eda ne vzet' ego d(u)hъ g(ospodъ)нъ i zvržet' ego **v' edinъ eg** ili v' edinъ dolacъ". Isto mjesto glasi u *Brevijaru Vida Omišljanina*: "eda ne vzet' ego d(u)h' g(ospodъ)нъ i zavržet' ego **vъ edin' vrъhъ** ili v' edin' dolcъ", a jednako je i u 1. *vrbničkom brevijaru* 207b i 2. *novljanskom brevijaru* 177c. Odgovarajući je latinski tekst: "... **in uno montium** aut in una vallium". Što je u gornjem tekstu **eg**? Tu riječ nisam našao ni u jednom rječniku slavenskih jezika. Prema tome, ili je prva, dosad nezabilježena, potvrda nove riječi za 'vrh' ili je pisarska pogreška. Možda u tom trenutku pisar nije bio sabran pa je od riječi **bręg** ispustio prva dva slova i poluglas na kraju ili je posrijedi nekakva drukčija pogreška. Da bi se moglo raditi o pogrešci, pokazuje činjenica da je **eg** napisano zajedno s **ili** i da iza g nema ni štapića ni apostrofa. Štogaod bilo, mislim da ga je vrijedno zabilježiti jer je vrlo neobična pojava.

9. I vzdviže me žъ v ljudehъ

Dva je puta u materijalu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* potvrđena riječ **mežъ**: u 5. *vatikanskom brevijaru* 29a: "i vzdviže **mežъ** v ljudehъ" za latinsko "excitavit **seditionem** in populo" i u *Brevijaru Vida Omišljanina* 324d: "Si tri c(ěsa)ri vpadu v ne s **meži** svoimi i sěkoše e daže do gazi"⁸. Budući da ta riječ nije potvrđena ni u jednom rječniku, pitanje je kako je objašnjavati. Prema latinskom, a i prema kontekstu, očito je da u prvom primjeru označuje nekakav 'nemir', 'smutnju', 'svađu', 'sukob' ili 'pobunu'. Potvrđuje to i činjenica da na tom mjestu *Brevijar Vida Omišljanina* 51b i 2. *novljanski brevijar* 29d imaju "v'zdvizhe **bran'** v ljudeh'." Etimološki bi mogla biti povezana s

⁸ To je parafraza 4 Rg 3, 18-25 za koju nije pronađen paralelni grčki ili latinski tekst. Taj je tekst potvrđen samo u *Brevijaru Vida Omišljanina* i nemaju ga drugi hrvatskoglagoljski brevijari.

riječu **meženije** koja je potvrđena kod Miklošiča⁹ i Sreznjevskoga¹⁰, a odgovara grčkomu φρόρυμα. Drugo je moguće tumačenje da se radi o pogreškom pokvarenoj riječi **metežb**, ali mi se ono čini manje vjerojatnim. Više je mogućih tumačenja drugoga primjera. Prema prvom tumačenju taj bi primjer bio značenjski i etimološki povezan s prvim. Naime, kao što latinska riječ **seditio** može u množini označivati 'buntovnike'¹¹, isto se može pretpostaviti i za crkvenoslavensku riječ **mežb**. Ako prihvatimo da riječ **mežb**, u prvom primjeru označuje 'borbu', onda je moguće da množina u drugom primjeru znači 'borci'.¹² Mislim da takvo tumačenje nije vjerojatno. Uvjerljivijim mi se čini tumačenje prema kojemu ta dva primjera nisu ni značenjski ni etimološki povezana. Prema tom tumačenju u drugom bi primjeru umjesto **meži** moralo stajati **muži**. U izvorniku je najvjerojatnije bilo **moži** od čega je zamjenom stražnjega nazala prednjim postalo **meži**, a onda od toga u hrvatskoj redakciji očekivano **meži**. Takva zamjena ponovno upućuje na jugoistočna slavenska područja gdje je zamjena nazalnih samoglasnika uobičajena, a to bi bio još jedan kamenčić koji se uklapa u sliku o *Brevijaru Vida Omišljanina* iz odjeljka 4. Moguće je, ali ne i jako vjerojatno, i tumačenje prema kojemu bi oba primjera bila pogreškom zamijenjena riječ **mečb** riječu **mežb**.

10. Usta bezumnih' v'zvareti kolovar'stvie

Tekst naveden u naslovu nađen je u *Misalu Kneza Novaka* na listu 241c. Zanimljiv je u njemu istaknuti oblik **kolovarstvie**.¹³ Isti oblik zabilježen je na tom mjestu još i u *Berlinskom misalu* iz 1402. na listu 199b, u 8. *vatikanskom misalu* iz 1435. na listu 217c, u *Oxfordskom misalu* 373 (15. st.) na listu 163b i u *Prvotisku misala* iz 1483. na listu 373a. 4. *vatikanski misal* 239b, *Ljubljanski misal* 162a/2 na listu 202c, *Kopenhagenski misal* (kraj 14. st.) 167d i 2. *vrbnički misal* (1462.) 234d imaju na tom

⁹ *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* str. 366. Miklošič je komentira sa: "vocabulary obscurum".

¹⁰ *Materialy dlja slovarja drevne-russkagoazyka, tomv vtoroj. L - P*, str. 124.

¹¹ Usporedi M. Divković: *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, Zagreb 1900., str. 962.

¹² Napominjem da ju nije moguće interpretirati kao 'buntovnici' ili 'ustanici' jer se u tom dijelu Druge knjige o kraljevima ne govori ni o kakvoj pobuni ili ustanku već o ratu judejskoga, izraelskoga i edomskoga kralja protiv Moabaca. Pobunjenici u tom slučaju mogu biti samo ljudi moapskoga kralja Meše koji se pobunio protiv izraelskoga kralja Jorama kojemu je dotad plaćao danak. Međutim, u našem je primjeru ta riječ očito uporabljena za ljude izraelskoga, judejskoga i edomskoga kralja koji su išli pobunu ugušiti.

¹³ Zanimljivo je istaknuti da je to u doslovnom smislu "fraška" (= ludost, ludorija).

mjestu riječ **bezumostь**; *Hrvojev misal* (1404.) 198b, *I. vrbnički misal* (1456.) 165d i *Oxfordski misal* 349 (1455-1456.) na listu 164a imaju **bezumie**; *Ročki misal* 193d i *Bribirski misal* (15. st.) 86a imaju **kovarstvo**; *Newyorški misal* (pol. 15. st.) 260b **okovarst'vo**; *Ljubljanski misal* 164a/2 (15. st.) na listu 169bc **kovar'stvie** i *Senjski tiskani misal* (1494.) 150c **manenostь**. Navedeno mjesto prijevod je Mudrih izreka 15, 2, a paralelni latinski tekst glasi: "os fatuorum ebullit **stultitiam**". Dva su razloga zbog kojih je ta riječ zanimljiva: 1. to je njezina jedina potvrda i 2. pojavljuje se samo u misalima zadarsko-krbavskoga kruga pa stoga posredno svjedoči o starijoj zajedničkoj matici tih tekstova. Najvjerojatnije se radi o tome da je riječ **kovar'stvie** koja je bila u izvorniku pučkom etimologijom povezana s riječju **kolo** pa je tako nastao oblik **kolovar'stvie**.

11. Ne mьzdoju nь t o n ' b i n o j u sь spêhom'

Drugi stih pete glave Prve Petrove poslanice u *Brevijaru Vida Omišljanina* 288d glasi: "Pasête stada eže vь vas' b(o)žie prisêcajuêe ne nuždeju nь svr'senu voleju ne mьzdoju nь **ton'binuju sь spêhom'**." Pozornost privlači oblik **ton'binuju**. Iz okoline je očito da se radi o instrumentalu imenice ženskoga roda kojoj bi nominativ bio **ton'bina**. Međutim, takve riječi nema ni u *Slovníku*, ni kod *Miklošiča*, ni u *Akademijinu*, niti u kojem drugom meni poznatom rječniku. Nažalost, nema ni paralela u drugim hrvatskoglagojskim brevijarima jer samo *Brevijar Vida Omišljanina* ima početak pete glave Prve Petrove poslanice. To je dakle jedina potvrda te riječi dosad. Sklop **ton'binuju sь spêhom'** odgovara grčkom prilogu $\pi\rho\omicron\theta\upsilon\mu\omicron\varsigma$ i latinskom **voluntarie** što znači 'spremno', 'dragovoljno', 's oduševljenjem', 'iz dobra srca'. To, kao i činjenica da istočni apostoli na tom mjestu imaju samo oblik **sь spêhomь**, pokazuje da je instrumental **ton'binuju** istoznačan prijedložnoj skupini **sь spêhomь**, tj. da se radi o glosiranju. Pisac glagoljaš svjestan je da oblik **ton'bina** čitatelju neće biti poznat, pa ga glosira poznatijom frazom. To ujedno pokazuje da je ta riječ najvjerojatnije zastarjelica jer je glosiranje najsigurnije mjerilo za utvrđivanje zastarjelica.¹⁴ Pitanje je, nadalje, može li se išta reći o podrijetlu te riječi. Mislim da je ona vjerojatno povezana s riječima **tonač** (vijeće, sabor), **tonačiti se** (vijećati), **tonačnik** (savjetnik) i **tonaštvo** (savjetništvo, vijećnička služba) koje su zabilježene u *Akademijinu rječniku* i koje Skok¹⁵ objašnjava kao panonizme

¹⁴ Vidi Roland Marti: *Archaismen im Altrussischen*, u G. Birkfellner (hrsg.): *Sprache und Literatur Altrusslands*, Aschendorff, Münster 1987., str. 121.

¹⁵ Vidi P. Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: knjiga treća: poni - Ž*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1973., str. 521-522.

etimološki povezane i izvedene od istoga korijena kao i imenica **tumač**. Da bi doista moglo biti tako, potvrđuje i činjenica da se grčki glagol προθυμείσθαι koji je izveden od istoga korijena kao i već spomenuti prilog prevodi u hrvatskoglagoljskim kodeksima kao **uvêcati se**. Na primjer, u Prvoj knjizi o Makabejcima 1, 14 kao prijevod toga glagola u *Brevijaru Vida Omišljanina* 408b, *5. vaticanskom brevijaru* 219d, *Pašmanskom brevijaru* 179a, *Baromićevu brevijaru* 281c i *2. novljanskom brevijaru* 239a zabilježen je oblik: **uvêcavše se**. Čini se dakle da je na navedenom mjestu u *Brevijaru Vida Omišljanina* potvrđen jedan stari, dosad nezabilježeni panonizam.

12. I êko mlêko vskisali se sut̃

Tekst naslova dio je "Rêšpona" iz *2. novljanskoga brevijara* 355c.¹⁶ Na tom mjestu *Baromićev brevijar* 492d ima **vskisali sut̃**, *6. vaticanski brevijar* 63d **vskisili sut̃**, *Akademijin brevijar IIIc* 12 63d **vskisli se sut̃**, i *19. vaticanski brevijar* 248a **vskiselêli sut̃**. Ovo je mjesto vrijedno zabilježiti jer je to vjerojatno jedinstven primjer u *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* gdje su na jednom mjestu potvrđeni oblici četiri različita glagola: **vskisati**, **vskisêti**, **vskisnuti** i **vskiselêti**, a to su jedine potvrde svakoga od njih. Zanimljiva je u svezi s raspodjelom čestice **se** i rječnička normalizacija tih glagola. Dogovor je da se kod glagola kod kojih su potvrđeni samo oblici **sa se**, **se** stavi u natuknicu bez zgrade. Kod glagola gdje su potvrđeni i primjeri **sa se** i primjeri bez **se**, **se** se stavlja u natuknicu u okruglim zgradama, a tamo gdje u primjerima nisu potvrđeni oblici **sa se**, nema ga ni u natuknici. Prema tome navedeni bi glagoli morali biti normalizirani kao: **vskisati (se)**, **vskiselêti**, **vskisnuti se** i **vskisêti**, iako bi vjerojatno, da ima više potvrda, kod svih moglo biti (**se**).

13. Bolje je predati se u Božje nego u ljudske ruke

Uporaba dvojine uz broj dva, koji može biti eksplicitno izražen ili samo implicitan, u hrvatskoglagoljskim je tekstovima, osobito onim crkvenoslavenskim, pravilo. Međutim, nije uvijek lako odrediti govori li se o dvije ili više stvari pa su moguće i različite interpretacije raznih pisara. Evo jednoga zanimljivoga primjera. 18. (22.) stih 2. glave Knjige Sirahove glasi u *Brevijaru Vida Omišljanina* 373d i u *1. vrbničkom brevijaru* 237a ovako: "Da vpadem̃ v **rucê** g(ospod)ni a ne v **ruki**

¹⁶ Paralelni je latinski tekst: "et sicut lac coagulati sunt".

čl(o)v(ê)če". Dakle, za Božje je ruke uporabljen akuzativ dvojine, a za ljudske ruke akuzativ množine. Bog je samo jedan i ima samo dvije ruke, pa je stoga dvojina obvezatna. Nasuprot tome, ljudi je mnogo i njihovih je ruku mnogo, a ne samo dvije, pa to omogućuje uporabu množine. Na istome mjestu 2. *vrbnčki* (14. st.), 2. *novljanski* i *Moskovski brevijar* (1442-1443.) imaju: "... v rucê ... v rucê ..."; 5. *vatikanski* i 3. *vrbnčki brevijar* (prva pol. 15. st.) : "... v ruci ... v ruci ...", a *Dabarski brevijar*: "... v ruci ... v ruce ...". U sva se tri slučaja pojavljuju (iako različiti) samo dvojinjski oblici. Kako to objasniti? U prva je dva kodeksa imenska skupina **ruki človehê** interpretirana kao nedistributivno kvantificirana (generička), a u ostalima kao distributivno kvantificirana, tj. uzima se svaki pojedini pripadnik "človehêčskago" roda pojedinačno, a on ima dvije ruke, pa je stoga moguće i tu uporabiti dvojinu i stoga nema razlike u broju Božjih i čovječjih ruku kao u prva dva brevijara. Zanimljivo i dalje ostaje razlikovanje Božjih i ljudskih ruku u *Dabarskom brevijaru* gdje je ta uloga s morfološke prebačena na nižu, grafijsko-fonološku razinu. Drugim riječima, ono što je u *Brevijaru Vida Omišljanina* i u *1. vrbnčkom brevijaru* morfostilem, tu je pretvoreno u fonostilem.

14. Empatija kao stilsko sredstvo

U 2. *novljanskom brevijaru* 373a nalazi se vrlo zanimljiv tekst: "Biše et(e)рь iže vel'mi ljublaše s(veta)go avgus'tina i dastь **mnogo pinez** et(e)ru manihu da bi emu dalь edanь prьst' s(ve)t(a)go avgustine . on' že priêtь **te vrnezi** i prьst' et(e)ra mrtvaca dastь emu v **cin'datь** zavezavši reki emu da estь to prьstь sv(e)t(a)go avgustina". Paralelni latinski tekst glasi: "Quidam sanctum Augustinum valde diligens monacho custodi corpori sancti Augustini **pecuniam magnam** dedit, ut sibi sancti Augustini digitum unum daret, sed ille accepta **pecunia** digitum cuiusdam mortui **sericis** involutum sibi tribuit, simulans esse digitum Augustini." Usporedbom crkvenoslavenskoga i latinskoga teksta vidljivo je da je glagoljaš za istu latinsku riječ **pecunia** uporabio dvije različite riječi: **pinezь** i **vrnezь**. Kako to objasniti? Netko će reći da je to učinio stoga da bi izbjegao ponavljanje i da bi time pripovijedanje učinio zanimljivijim. To jest točno, ali to je samo dio priče. Problem je u tome da je prvi put uporabio izraz **mnogo pinez**, a drugi put riječ **vrnezi** koja označuje sitan novac.¹⁷

¹⁷ U suvremenom bi hrvatskom jeziku ta riječ vjerojatno glasila **veronez**. Ona je prvotno označivala Veronski kovani novac (monetae species veronensis), a onda i sitan novac općenito. Crkvenoslavenski je oblik izveden od lat. **vernensis**. Usporedi *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Dio XXI: VISOKOROĐEN-ZAKLANJE*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1973-1974., str. 525.

Dakle, pitanje je zašto je glagoljaš u prvoj rečenici istu svotu nazvao "mnogo novaca", a odmah u idućoj rekao za taj isti novac "sitniš". Da bih to objasnio, potreban mi je pojam "empatije".¹⁸

Zamislite filmskoga redatelja koji snima dvoboj dvojice revolveraša. On kameru može postaviti na jednaku udaljenost od obojice, tako da ima obojicu istovremeno u kadru, tj. može događaj snimati objektivno, iz neutralnoga kuta, ali može kameru i pomicati prema jednom od sudionika dvoboja do potpune identifikacije s njim, tj. da događaj snima kao da je promatran njegovim očima. Identifikacija (djelomična ili potpuna) s jednim od sudionika ne znači ujedno i simpatiju prema njemu. Događaj se može snimati i iz kuta onoga tko nam je izrazito nesimpatičan. Svaki je govornik redatelj koji ima samo jednu kameru. On događaj o kojemu govori može opisivati ili objektivno, iz neutralnoga kuta, ili se može identificirati s kojim od sudionika u događaju i opisivati ga iz kuta toga sudionika. Pritom taj sudionik u događaju ne mora biti živo biće i, kao i kod filmskoga redatelja, ne mora govorniku biti simpatičan. Izbor kuta iz kojega će se događaj opisivati, tj. *govornikovu identifikaciju s kojim od sudionika događaja zovemo empatijom*. Latinski pripovjedač gornji događaj opisuje iz neutralnoga kuta. Ostajući sam izvan njega i ne unoseći svoj osobni stav, nastoji ga opisati objektivno. Nasuprot njemu, pisac glagoljaš uvodi u opisivanje empatiju. U prvoj rečenici događaj opisuje iz kuta ljubitelja svetoga Augustina koji daje velik novac da bi dobio svečevu relikviju. U drugoj se rečenici kut iz kojega se događaj opisuje mijenja. Sad je u žarištu "manih" koji za novac čini velik grijeh pa je u usporedbi s tim novac koji uzima, bez obzira na sumu, sitniš. Drugim riječima, promjenom empatijske perspektive glagoljaš se aktivno uključuje u priču i može izraziti i svoj vrijednosni stav o činu svakoga sudionika u događaju. To mu onda omogućuje i uporabu različitih riječi čije je značenje suprotno. Time njegovo pripovijedanje, umjesto hladnoga prepričavanja činjenica, postaje dinamičnije, emotivno obojeno, subjektivno i zanimljivije.

Valja u gornjem tekstu upozoriti i na riječ **cin'dats**. To je jedina potvrda te riječi u materijalu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. Nisam tu riječ našao ni u drugim staroslavenskim rječnicima, a nema je ni *Akademijin rječnik*. Ne znam ništa o njezinu postanju. Sudeći prema latinskom **serica**, ta bi riječ trebala označivati svilenu tkaninu. Jedno je moguće objašnjenje da se radi o djelomično pokvarenoj

¹⁸ Empatiju je u lingvistiku uveo Susumu Kuno. Vidi S. Kuno: Pronominalization, Reflexivization and Direct Discourse, *Linguistic Inquiry* 3 (1972.), 161-195; S. Kuno & E. Kaburaki: Empathy and Syntax, *Linguistic Inquiry* 8 (1977), 627-672 i S. Kuno: *Functional Syntax*, Chicago 1987.

posuđenici iz grčkoga, tj. da je ta riječ u svezi s grčkom riječi σινδών koja označuje "tanko tkanje iz Indije i Egipta, tanko platno".¹⁹ Možda je povezana i s dva primjera riječi **cini** kod *Sreznjevskoga*²⁰ koju on navodi s upitnikom i objašnjava kao "nazvanie tkani". I to je sve.

SUMMARY

ON SOME RARE AND UNUSUAL FORMS IN
CROATOGLAGOLITIC CODICES

The author analyzes some rare and peculiar forms and expressions in Croato-glagic codices. The substitution of the word **vr̃ti** with the word **vrata** is explained by misreading of the Latin form **hort-** as **port-** in the protograph. The author notes an example of the substitution of the phoneme *v* with *f* in the word **vrač̃** (**frač̃**) as well as the deletion of the final *t* in the word **redost̃** in the Breviary of Vid Omišljanin. The gemination of the consonant *z* in the word **na-z'zad̃** is explained by peculiar formation **na+szad̃** as well as assimilation in voiceness after the omission of *jer*. Then the 3. person of imperfect plural form **dučahu** as well as hapax legomena or very rare words **eg**, **mež̃**, **kolovarstvie**, **ton'bina** i **cindat̃** are described. In a single "Rêšpon" from the breviary as many as four different verbs from the same stem occur: **vskisati**, **vskiselêti**, **vskisnuti** and **vskisêti**. These are their only occurrences. Finally, the author draws attention to an interesting example of the usage of dual and plural forms as well as the change of emphatic perspective as a stylistic means in a breviary text.

¹⁹ Stjepan Senc: *Grčko-hrvatski rječnik za škole*, Zagreb 1910., str. 843.

²⁰ Navedeno djelo str. 1441.